

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Ніколенко Л.М.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Розглядаються погляди науковців на феномен пізнавальної активності, виокремлено діяльнісний, особистісний та комплексний підходи. Зазначається, що пізнавальна активність як педагогічне явище є двостороннім взаємопов'язаним процесом. Вона є необхідною умовою формування в учнів потреби у знаннях, оволодінні вміннями інтелектуальної діяльності. Джерелом пізнавальної активності виступає пізнавальний інтерес, рівень його розвитку характеризують показники інтелектуальної активності, емоційних та вольових проявів. З'ясовано, що п'ятикласники не виявляють активності у вивченні математики, тому необхідно шукати шляхи зацікавленості учнів цим предметом.

Ключові слова: пізнавальна активність; пізнавальний інтерес; інтелектуальна діяльність учня; показники інтелектуальної активності, показники емоційних проявів.

Постановка проблеми. Проблема формування пізнавальної активності школярів важлива і сучасна у теорії і практиці педагогічної науки. Її актуальність зумовлена змінами у сфері науки і виробництва, а також новими соціальними запитаними. Відповідно до стратегії Національної доктрини розвитку освіти та положень Концепції загальної середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах триває переорієнтація навчально-виховного процесу на особистість дитини. Головним завданням школи сьогодні є навчити дітей мислити, сформувати в учнів бажання здобувати знання та застосовувати їх на практиці. Тому проблема формування пізнавальної активності школярів є однією із найбільш актуальних у практиці сучасної педагогічної науки. Особлива значущість зазначеної проблеми полягає у тому, що у навчанні як особливого виду перетворювальної діяльності увага має зосереджуватися не тільки на сприйнятті навчального матеріалу, але і на формуванні ставлення учня до самої пізнавальної діяльності, що безпосередньо пов'язано із його активною позицією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активність тих, хто навчається, розглядається сучасними педагогами і психологами як головна, пріоритетна передумова творчого й повноцінного навчання, адже за наявності пізнавальної активності учіння стає близькою, життєво значущою діяльністю, у якій зацікавлений сам школяр.

Проблема формування пізнавальної активності знайшла широке відображення у науково-педагогічній літературі. Значний внесок у її вирішення був зроблений Б. Ананьєвим, Л. Аристовою, Л. Божович, А. Вербицьким, Л. Виготським, В. Крутецьким, В. Лозовою, І. Харламовим, Г. Щукіною та іншими науковцями.

Дослідники розглядають різні шляхи формування пізнавальної активності, як-от: організація спільної і колективної навчальної діяльності (Т. Матис, В. Моргун, Н. Садикова та ін.), поєднання різноманітних форм і методів навчання (Ю. Бабанський, О. Єгорова, І. Лернер, О. Матюшкін, Ж. Тельнова та ін.), інтенсифікація навчання (Г. Китайгородська, Н. Талізін, І. Харламов та ін.), позанавчальна діяльність (Н. Морозова, П. Семєнова, І. Щекотихіна та інші науковці).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень із цієї проблеми було здійснено на матеріалі середніх загальноосвітніх шкіл, однак питання формування пізнавальної активності школярів залишається недостатньо розробленим і досить актуальним у світлі сучасних освітніх завдань і змін пріоритетів.

Мета статті. Провести аналіз наукової педагогічної літератури із проблеми формування пізнавальної активності школярів, з'ясувати наукові підходи до сутності цієї проблеми, виявити її підґрунтя, назвати показники сформованості пізнавальної активності, а також означити рівень її розвитку у учнів п'ятих класів загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. У теорії сучасного знання існує цілий спектр наук (філософські, природничі, психологічні, педагогічні тощо), предметом досліджень яких виступає активність як особлива категорія.

У філософії поняття активності розглядається як процес, у якому відбуваються певні зміни і дії предмета [4].

Активність людини у природничих наукових дослідженнях трактується як поняття, що охоплює будь-яку діяльність і визначається як спосіб існування органічної матерії взагалі, а також як існування людини зокрема [5].

Довідникова література визначає активність як посилену діяльність, діяльний стан [6, с. 43].

У соціальній психології активність особистості розглядається як соціальне явище, що має специфічні особливості [8, с. 31].

Із точки зору педагогічної психології, пізнавальна активність – це міра розумового зусилля, спрямована на задоволення пізнавальних інтересів індивіда [1].

Педагогічна наука характеризує пізнавальну активність як специфічну властивість особистості, котра спрямована на активне набуття знань в інтересах суспільства [5].

Як бачимо, єдиного підходу до визначення цього поняття у наукових дослідженнях немає. Можна лише виокремити кілька підходів до вивчення сутності даного феномену, зокрема:

– Діяльнісний (Д. Богоявленська, Л. Божович, Л. Виготський, С. Коротаєва, І. Петухова та ін.). Його представники визначають пізнавальну активність особистості як діяльність, зокрема як психічну діяльність суб'єкта, що може здійснюватись на репродуктивному (активність реалізується у межах первинно винайденого способу діяльності), евристичному (активність виявляється у намаганні покращити певну діяльність, знайти нові способи її здійснення) та креативному (проявляється в ініціативі до постановки і вирішення задач діяльності) рівнях.

– Особистісний (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Аристова, В. Дашошенков та ін.). Прихильники цього підходу розглядають пізнавальну активність як комплексну рису особистості, зовніш-

німи проявами якої можуть виступати азартність, рішучість, захопленість справою, зацікавленість результатом, нестандартний підхід до вирішення завдань тощо.

– Комплексний (В. Лозова, М. Скаткін, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.). Даний підхід поєднує у собі характерні риси двох перших, у ньому пізнавальна активність як особлива якість особистості є метою діяльності, засобом її досягнення і результатом.

Комплексний підхід є конститутивним для нашого дослідження. Ми також дотримуємося визначення пізнавальної активності, яке дала одна із засновників комплексного підходу, В. Лозова. Вченою цей феномен розглядається як риса особистості, котра виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, і знаходить вияв у пізнавальній діяльності [3].

У дослідженнях Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, В. Крутецького, С. Рубінштейна та інших вчених доведено, що пізнавальна активність є основою практично будь-якої діяльності, і навчальної зокрема. Низький її рівень стає на перешкоді ефективної організації освітнього процесу, оскільки знання, отримані у готовому вигляді, учням складніше застосувати при поясненні спостережуваних явищ і вирішенні конкретних практичних завдань [4].

Пізнавальна активність сприяє інтелектуальному розвитку особистості, що передбачає не тільки потребу чи прагнення до діяльності (потенційна пізнавальна активність) у вирішенні завдань пізнавального характеру, але й необхідність практичного застосування, активного виконання отриманих знань (реалізована пізнавальна активність).

Пізнавальна активність особистості у навчальній діяльності досягає найбільшої ефективності за умови, коли вона оптимально організована і спрямована. Вона ніби «штовхає» до певних самостійних дій: запитати, відшукати певну інформацію, прочитати, написати, зробити. Недарма активні школярі відзначаються більшою самостійністю у розв'язанні навчальних завдань і життєвих ситуацій.

Таким чином, як педагогічне явище пізнавальна активність є двостороннім взаємопов'язаним процесом: з одного боку, це форма самоорганізації і самореалізації учня, а з другого – результат цілеспрямованих зусиль педагога в організації пізнавальної діяльності учня.

Реалізована пізнавальна активність може виявлятися на трьох рівнях: репродуктивному, реконструктивному і творчому [2].

Репродуктивний рівень характеризується намаганням особистості зрозуміти, запам'ятати і відтворити знання, а також опанувати способи їх застосування у діяльності.

На реконструктивному рівні учні проявляють прагнення зрозуміти сутність певного явища дійсності, виявити взаємозв'язок між явищами та процесами, оволодіти способами застосування знань у змінених умовах, намагаються довести розпочату справу до кінця.

Творчий рівень пізнавальної активності виявляється у бажанні учнів більш глибоко вивчити матеріал, і для реалізації цієї мети такі учні винаходять різноманітні способи. Учні із творчим рівнем пізнавальної активності відрізняють широта і стійкість пізнавальних інтересів.

Саме інтерес – активне пізнавальне ставлення людини до навколишнього світу, – за висновками

видатних учених (Л. Виготського, С. Рубінштейна, Б. Теплова, В. М'ясищева та ін.), є джерелом пізнавальної активності [6].

Будучи стійкою рисою характеру, пізнавальний інтерес сприяє формуванню особистості у цілому, оскільки під його впливом активніше протікає сприйняття, гострішим стає спостереження, активізуються емоційна і логічна пам'ять, інтенсивніше працює увага [9].

Умовно усі показники, що характеризують той чи інший рівень розвитку пізнавального інтересу, учені об'єднують у три групи:

1. Показники інтелектуальної активності: запитання учня, звернені до вчителя; прагнення брати участь у діяльності, навчальному процесі; активне оперування набутими знаннями, вміннями та навичками; прагнення поділитися з оточуючими новою інформацією, отриманою з різних джерел за межами навчальної програми.

2. Показники емоційних проявів: переживання учнями страху, обурення, смутку, радості, натхнення, задоволення.

3. Показники вольових проявів: регулятивні процеси, які виражені в особливостях протікання пізнавальної діяльності учнів (зосередження уваги, застосування різних способів для вирішення складного завдання; прагнення до завершеності навчальних дій; вільний вибір діяльності) [Там само].

Як стверджують психологи, за допомогою пізнавального інтересу встановлюються зв'язки суб'єкта з об'єктом [2]. Але спрямованість індивіда на предмети і явища навколишньої дійсності носить вибіркового характеру, тобто викликає інтерес лише те, що стає привабливим, актуальним, значущим.

Пізнавальний інтерес як основа формування пізнавальної активності, за висновками вчених (М. Беляєва, В. М'ясищев, М. Скаткін, І. Цвєткова, Г. Щукіна та ін.), у своєму розвитку проходить три фази: цікавість, допитливість і теоретичний інтерес [2; 6; 9].

Цікавість є первинною, елементарною фазою вибіркового ставлення, обумовленою тільки зовнішніми обставинами, що привертають увагу людини, і виступає початковим поштовхом у виявленні пізнавального інтересу.

Допитливість визначається педагогами як риса характеру особистості, що проявляється у прагненні до широти та глибини знань про навколишній світ і саму себе. Вона сприяє виникненню і забезпеченню функціонування пізнавального інтересу, є формою його існування. Реалізуючись в інтересі, допитливість немовби зберігає його, не дає змоги згаснути, постійно збуджує механізм пізнання. Допитливість через розвиток пізнавального інтересу породжує пізнавальну активність особистості.

Теоретичний інтерес як вища фаза розвитку пізнавального інтересу пов'язаний із прагненням до пізнання складних теоретичних питань і проблем конкретної науки, використанням їх як інструменту пізнання. Це – ступінь активного впливу людини на світ, що безпосередньо пов'язаний зі світоглядом особистості, її переконаннями в силі і можливостях науки. Він характеризує людину як суб'єкта діяльності.

Вищезазначене доводить, що пізнавальна активність – це динамічне утворення, а розвиток пізнавальної активності являє собою процес переходу від можливостей, схильностей, прагнення реалізувати свої сили до перетворення особистості у активного і творчого суб'єкта діяльності.

Від рівня пізнавальної активності значною мірою залежить успішність школяра у навчальній

діяльності. Адже учні, які мають достатньо високий рівень розвитку пізнавальної активності, прагнуть до знань, і, як правило, гарно навчаються.

Отже, пізнавальна активність є необхідною умовою формування в учнів потреби у знаннях, оволодінні вміннями інтелектуальної діяльності, самостійності. Завдяки пізнавальній активності дитина вступає у практичні відносини з оточуючим світом, що є умовою її успішної соціалізації.

Уважається, що формувати у дітей інтерес до пізнання явищ оточуючої дійсності і розвивати пізнавальну активність школярів слід із перших днів дитини у школі. Тоді у підлітковому віці рівень сформованості даної якості особистості має переходити у творчий, що наслідку призведе до високої якості знань та умінь учнів, тобто реалізує основне завдання сучасної школи.

З метою перевірки наявного рівня сформованості пізнавальної активності молодших підлітків на базі комунального закладу освіти «Дніпропетровський навчально-виховний комплекс № 139 «загальноосвітній навчальний заклад – центр творчості «Дума» було проведено пілотажне дослідження, учасниками якого стали учні 5-А (28 осіб) та 5-Б (24 особи) класів, а також учителі початкових класів, історії та математики (усього – 8 осіб). Дослідження проводилося методом бесіди, тестування й опитування.

Із метою виявлення уявлення дітей про пізнавальну активність було проведено бесіду з дітьми, під час якої вони мали відповісти на питання, пов'язані із уявленнями про пізнавальну активність.

Результати бесіди показали, що більшість дітей пов'язують активність з поведінкою на уроках. У їх уявленні активний учень – той, хто постійно підіймає руку на уроці, часто відповідає біля дошки, швидко виконує завдання учителя. Активними себе вважає менше половини опитаних (19 учнів). На питання: «Чому ти не вважаєш себе активним?» ці учні найчастіше відповідали так: «а навіщо це треба?», «не люблю відповідати», «не хочу».

Особливу увагу було звернено на математику – навчальну дисципліну, що складає основу для вивчення циклу природничих дисциплін у старших класах, тому від рівня зацікавленості цим предметом значною мірою залежить успішність учнів у вивченні інших навчальних дисциплін.

Виявилось, що із бажанням готуються до уроків математики лише 6 учнів із 52. Негативне або байдуже ставлення до предмета діти пояснюють великою кількістю завдань, складністю матеріалу, одноманітністю.

Таким чином, було з'ясовано, що п'ятикласники не виявляють активності у вивченні математики, вважають цей предмет нецікавим, важким і одноманітним; більшість із них не бачить потреби проявляти активність на уроках, а тому не бажає її вивчати, хоча усі школярі упевнені, що математика – потрібна наука.

Для підтвердження достовірності результатів бесіди було проведено тестування за методикою вивчення пізнавальної активності учнів Б. Пашнева. Результати тестування наведено у табл. 1.

З отриманих даних видно, що переважна більшість учнів має середній рівень пізнавальної активності. Вони, ймовірно, мають хороший потенціал, але не мають бажання та необхідності його проявляти.

Лише у 8% учнів 5-Б класу і у 25% учнів 5-А класу пізнавальна активність розвинена на високому рівні. Ми поцікавилися їх успішністю у навчанні і виявилось, що з них 6 учнів навчаються на «відмінно», а 3 – мають по дві оцінки «добре». Учні, рівень пізнавальної активності яких низький, відстають у навчанні.

Після проведеної діагностичної роботи з дітьми, ми звернулися до вчителів із проханням відповісти на декілька питань, що стосуються рівня сформованості пізнавальної активності учнів. Було опитано 8 учителів (3 – початкових класів, 2 – історії, 3 – математики). Результати опитування підтвердили висновки діагностики учнів. А саме: на уроках математики діти малоактивні, лише невелика кількість підіймає руки для відповіді, працювати біля дошки викликає учитель, за одиничними виключеннями; домашні завдання виконують майже усі; із завданнями підвищеної складності справляється близько половини учнів класу, але якщо це завдання задається для виконання за бажанням – то виконує його четверта-третя частина.

На уроках історії учні більш активні, їм подобаються цікаві розповіді про минуле нашого народу, історичні легенди, пов'язані з нашою місцевістю; але водночас поглиблювати знання, отримані на уроці, не виявляють бажання, лише деякі учні читають додаткові джерела; учні також ставлять мало запитань, а руки підіймають одні і ті ж.

На відміну від ситуації у 5-му класі, у 4-му, за словами учителів початкової школи, діти були значно активніші: майже усім класом виконували додаткові завдання, брали участь у навчальних проектах, біля дошки працювали по черзі і слідували, щоб усі її дотримувалися. На уроках математики дітям подобалися хвилинки розв'язання, більше любили розв'язувати задачі, аніж приклади.

Отже, спостереження вчителів підтвердили результати опитування учнів.

На основі проведеної діагностики ми дійшли висновку, що у п'ятикласників рівень пізнавальної активності у порівнянні з четвертим класом значно знизився. На нашу думку, це пов'язано із збільшенням навчального навантаження, зміною вимог до учнів (у різних учителів вони різні), менш цікавими методами навчання у порівнянні з тими, до яких звикли учні у початковій школі. Тому проблема формування пізнавальної активності є важливою і актуальною у світлі сучасних освітніх завдань.

Висновки і пропозиції. На основі проведеної науково-дослідної роботи можемо дійти таких висновків. Пізнавальна активність є складною системною особистісною властивістю, яка ґрунтується на розвитку пізнавального інтересу та допитливості і виявляється в інтелектуальній активності школяра, емоційних та вольових проявах, регулятив-

Таблиця 1

Рівень сформованості пізнавальної активності учнів

Рівень пізнавальної активності											
високий		середній						низький			
5-Б кл.		5-А кл.		5-Б кл.		5-А кл.		5-Б кл.		5-А кл.	
к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
2	8	7	25	20	84	19	68	2	8	2	7

них процесах. Рівень розвитку пізнавальної активності учнів п'ятих класів недостатній і потребує системної роботи із його підвищення.

На нашу думку, формуванню пізнавальної активності п'ятикласників у процесі вивчення мате-

матики сприятимуть ситуації вирішення пізнавальних завдань та активного пошуку, врахування психологічних особливостей та рівня інтелектуального розвитку, створення сприятливої емоційної атмосфери навчання.

Список літератури:

1. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология: учеб. пособие для студентов / Б. Б. Айсмонтас. – М. – МГППУ, 2004. – 186 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды / Л. И. Божович. – М., 1995. – 479 с.
3. Долбенко Т. О. Педагогічні основи активізації пізнавальної діяльності підлітків [Електронний ресурс] / Т. О. Долбенко. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=66>
4. Занков Л. В. Развитие школярів в процесі навчання / Л. В. Занков. – М., 1967. – 132 с.
5. Ігнатова Р. Развитие пізнавальної активності учнів як педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Р. Ігнатова. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/18/10_ignatova.pdf
6. Концепция личности В. Н. Мясищева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.link/chapter.php/97499/23/Voitiina_-_Shpargalka_po_obshcheii_psihologii.html
7. Новый словарь иностранных слов // укл. О. Сліпущко. – К.: Аконт, 2008. – 848 с. – С. 43.
8. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 341 с.
9. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. – М.: Педагогика, 1988. – 58 с.

Николенко Л.Н.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Рассматриваются взгляды ученых на феномен познавательной активности, выделены деятельностный, личностный и комплексный подходы. Отмечается, что познавательная активность как педагогическое явление выступает двусторонним взаимосвязанным процессом. Она является необходимым условием формирования у учащихся потребности в знаниях, овладении умениями интеллектуальной деятельности. Источником познавательной активности выступает познавательный интерес, уровень его развития характеризуют показатели интеллектуальной активности, эмоциональных и волевых проявлений. Выяснено, что пятиклассники не проявляют активности в изучении математики, поэтому необходимо искать пути заинтересованности учеников этим предметом.

Ключевые слова: познавательная активность; познавательный интерес; интеллектуальная деятельность ученика; показатели интеллектуальной активности, показатели эмоциональных проявлений.

Nikolenko L.M.

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

CURRENT PROBLEMS OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY FORMATION

Summary

Opinions of scholars concerning the phenomenon of cognitive work have been considered; pragmatic, personal and complex approaches have been emphasized. It has been noted that cognitive activity as a pedagogical phenomenon is presented as a two-way interrelated process. It is a necessary condition of students' knowledge needs formation and mastering the skills of intellectual activity. The source of the cognitive activity is a cognitive interest; the level of its development is characterized by the intellectual activity, emotional and volitional expressions. It has been found that students of the fifth form are not active in the study of mathematics, so it is necessary to look for ways to form students' interest in the subject.

Keywords: cognitive activity; cognitive interest; intellectual activity of a student; intellectual activity indicators, indicators of emotional expression.